

HÂREZMŞAHLAR (1097-1231) DEVLETİ EVRAK NUMUNELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (DİNİ VURGU)

A STUDY ON KHWAREZMIAN (1097-1231) DYNASTY DOCUMENT SAMPLES (RELIGIOUS REFERENCES)

Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Kocaeli/TÜRKİYE

ÖZET

Hârezmşahlr, yapı ve karakter bakımından klasik bir Ortaçağ Türk Devleti özelliklerine sahiptir. Buna göre, devlet bir hükümdar tarafından yönetilir. Devlet idare sistemine hükümdardan sonra olacak şekilde ailesi de dahildir. Hârezmşahlr'da hükümdarın aile mensupları devlet teşkilatının temelini oluşturur. Şehzâdelere idari yetkiler verilerek eyaletlerde vazifelendirilmeleri ve Muhammed Hârezmşah'ın annesi Terken Hatun'un idaredeki etkin rolü bu cümledendir.

Devletin resmi kimliği din üzerine kuruludur. Kendini Sünnî ve Hanefî olarak tanımlar. Devlet bütün icraatlarını dine dayandırır ve dini kaygı ile hareketini açıklar. Ayrıca, meşruiyetini de bu kaynaktan almaya çabalar.

Hârezmşahlr Devleti idaresindeki coğrafya da nüfus, kesif surette Müslümanlar'dan oluşmaktaydı. Devlet idare kurallarında olduğu gibi toplumsal hayatta da geçerli yöntem İslâmiyet ile açıklanmaktadır.

Her ne kadar çoğu zaman ilişkileri bozuk ve düşmanca olsa da Hârezmşahlr, iktidarlarının onayını Abbasi Halifeliğinden almaya çalıştılar. Nitekim, devrin anlayışına göre, Sünni Müslüman idareler fiili veya sembolik olarak yönetim hakkını Hilafet makamından almahydı.

Bu çok genel tabloda çerçevesini belirlediğimiz devlet, kendi evrakını tanzim ederken de pek tabiidir ki temel dayanak olarak dini esasları kaynak almıştır. Bu makalenin yazılma amacı, Hârezmşahlr Devleti evrakını dini atıflar noktasından incelemektir. Cevabını aradığımız sorulara gelince; Hârezmşahlr devlet evrakında dini atıflar neden vardır, bu vurguya neden ihtiyaç duyulmuştur, dini vurgu hangi durumlarda ve ne tür evraklarda mevcuttur ve bütün bunları tespit etmek günümüz tarihçisi için neden kıymetlidir?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için şöyle bir yöntem takip ettik: Öncelikle, günümüze ulaşan evrak numunelerini konumuz açısından tasnif ettik. Bunların başlıca olanları, Reşidüddin Vatvât ve Muhammed b. Müeyyed el-Bağdadi'ye aittir. Sonra da evrakın şekil ve üslup olarak değerlendirilerek içeriklerini dikkatlice inceledik. Dini atıfların belgelerde ne surette yer aldığını öğrenmeye çalıştık.

Neticede devlet evrakında dini vurgunun çok önemli bir yeri olduğunu gördük. Bu atıflar çok çeşitli sebepler ile yapılmaktaydı. Bunlar arasında; açıklamak, anlatmak, hatırlatmak, resmiyeti göstermek, göz dağı vermek, büyüklüğü gözler önüne sermek, İslâm'a uygun hareket edildiğini ortaya koymak, övmek ve kuvvetli biçimde ifade etmek sayılabilir.

ABSTRACT

Khwarezmians have typical characteristic and structure features of Medieval Turkish States. According to that, the state is ruled by a monarch. The family of the monarch comes after the monarch in the state administration. Monarch's family members forms the basis of state organisation. Shahzades being given administrative authorities by commissioning them to principalities and Mohammed Khwarezmi's mother Terken Khatun's influence in the ruling administration are because of that very reason.

The official identity of the state is based on religion. It identifies itself as Sunni and Hanafi. The State bases every action on religion and explains its actions with religious ground. In addition, the state also tries to base legitimacy on religious sources.

Population of the area under Khwarezmian Dynasty rule is mainly formed by Muslims. The civil life was organised by Islamic methods as well as state administration.

Even they had poor and sometimes hostile relationship with Abbasid Caliphate, Khwarezmians tried to get approval of their ruling power from Caliphate. Thus during the age Sunni Muslim rulers should get their approval of governance right actually or symbolically from Caliphate.

The state that we described generally is also takes religion as main source for issuing documents. Reason of this study is to observe religious references in Khwarezmian State Documents. Here are the questions we are looking answers for; Why there are religious references in Khwarezmian state documents? Why it was necessary? In what situations and what documents the religious references are exist and why it is important for a contemporary historian to notice them?

We followed this method to find answers for those questions above: First of all, we classified document samples that survived today for our subject. They were mainly belong to Rashidun Vatvat and Muhammad b. Muayyad al-Baghdadi. Then we observed the document samples by specifying their form and wording. We tried to study how the religious references were present in the documents.

Finally we got into a conclusion that religious references have a very important place in state documents. These references are made by various reasons such as explaining, telling, reminding, showing the formality, intimidating, gloryfying the might of the state, proving that actions are in perfectly follow the Islam, praising the state and expressing very clearly. Studying the

Evraktaki dini vurgu günümüz tarihçisine geçmişi anlamasında yardım edebileceği gibi bir bakış açısı kazandırarak, ortaçağ üzerine yapacağı değerlendirmesinin daha gerçekçi olmasına yardım edebilir.

Anahtar Kelimeler: Hârezmşahlar, Reşidüddin Vatvât, Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî, devlet evrakı, dini vurgu

religious references will not only help a contemporary historians to understand the past, but it will also help them to make more realistic analysis about medieval age.

Keywords: Khwarezmians, Rashidun Vatvat, Muhammad Muayyad al-Baghdadi, State Documents, Religious Reference

1. GİRİŞ

1097-1231 yılları arasında hüküm süren bir Türk devleti olan Hârezmşahlar, başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti'nin bir bölge valiliği mansıbını ellerinde tuttular. Selçuklu saray gulâmlarından olan Anûştegin Garcâî'nin Selçuklular'a verdiği hizmetin bir karşılığı ve onun şahsi başarısı olarak Hârezm valiliği görevi babadan oğula geçebilme imkanı buldu. Hârezmşah Atsız (1128-1156)'dan itibaren de bölgede yeni bir Türk hanedanı tarihinin başladığını söyleyebiliriz. Hârezmşahlar devletinin kuruluşunda bölgenin sağladığı avantajlar da son derece etkili olmuştu². Devlet, Hârezm merkez olmak üzere Mâveraünnehr, Horasan, Soğd, Gur ve Gazne bölgesi ile Irak-ı Acem'i de içine alan çok geniş bir coğrafyada hüküm sürdü. Sultan Celâleddin Hârezmşah (1220-1231), her ne kadar Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da varlık göstermeye çalışmışsa da bu bölgelerde tam ve kalıcı bir hakimiyet tesis edemedi.

Hârezmşah Atsız'ın oğulları, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra kendilerini onların meşru mirasçısı addederek bölgede hakimiyetlerini kuvvetlendirmeye çalıştılar. Hârezmşahlar Devleti'nin kurucu kadrosu Selçuklu imkanları ile yetişmiştir. Devlet, Hârezmşah İlarıslan (1157-1172) zamanında artık müstakil, Sultan Alâeddin Tekiş Han (1172-1200) döneminde de imparatorluk sınırlarına ulaşmış bulunuyordu. Sultan Alâeddin Muhammed (1200-1220)'in iktidarında coğrafyasını ve nüfuzunu koruyor olsa da Cengiz Han (1206-1227)'in saldırısı ile Hârezmşahlar tek darbeye çözüldü³. Her ne kadar Celâleddin Hârezmşah, Moğollar'a karşı direnmeye çalıştıysa da istila önlenemez boyutlara ulaşmıştı. Onun ölümü ile de devlet son buldu⁴.

2. HÂREZMŞAHLAR DEVLET EVRAKINA DAİR

Hârezmşahlar Devleti'nde resmi evrakın tanzim edildiği müessese Divân-ı İnşâ'dır. Bu divân, tıpkı Büyük Selçuklular'da olduğu gibi, Divân-ı Âlâ'yı oluşturan şubelerden biridir ve devletin dahili ve harici bütün yazı işlerinden sorumludur. Makam sahibi, "münşî", "münşî-yi memâlik" veya "Tuğraî" şeklinde adlandırılıyordu⁵.

"Devletin Kalemi"⁶ olan bu divanın başında bulunan münşinin çeşitli özelliklere sahip olması gerekiyordu. Bunlar arasında devrin çok önem atfedilen yazışma kaidelerini kusursuzca tatbik edebilmek ilk başta gelmektedir. Bunun yapılabilmesi için de dili çok iyi kullanmak lazımdır. Bundan anlamamız gereken lisana ve lisanın kullanılmasına hakimiyetin sadece gramer, kelime hazinesi veya ifade zenginliği ile sınırlı değildir. Edebiyat ve şiirden anlamak, devrin söz sanatlarına hakim olmak ve dini ilimler hususunda belli bir birikim edinmiş olmak sayılabilir. Çünkü devlet evrakının tanziminde bütün bunlara ihtiyaç duyuluyordu. Olgun ve beğenilen bir yazım üslubuna sahip olmak da şüphesiz övgü ile yad edilme sebepleri arasındaydı. Devrin münşilerinden bazıları şiir yazıyor hatta örneğin Reşidüddin Vatvât gibi sanatları ile meşhur olmuşlar bulunuyordu.

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 39-40.

² Hârezm bölgesi ve tarihi önemi için bkz. . Zeki Velidi Togan, "Hârizm", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, s. 440; Abdülkerim Özyayın, "Hârizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVI, s. 217-220; G. Le. Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, London 1966, s. 449-459; C. E. Bosworth, "Khwarazm", *The Encyclopedia of İslam*, New Edition, Leiden 1978, c. IV, s. 1060-1065; Rhoads Murphey, "Khwarazm", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, c. II, s. 307. Bünyadov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rızayev, İstanbul 2003; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 102, 162., 217, 219, 258.

³ Moğol istilasının Hârezmşahlar ülkesini tahribi için bkz .Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s.119-153; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut 1979, çev. Abdülkerim Özyayın, c. XII, s. 312-351; Kafesoğlu, *age.*, s.287-271; Madjid Farsıam, "Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadaran Hareketi", Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Genel Sosyoloji Kürsüsü, İstanbul 1978, s.7-12.

⁴ Hârezmşahlar Devleti tarihi için bkz.; İbrahim Kafesoğlu, *age.*, s.; Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârezmşâh ve Zamânı*, Ankara 1977, s.

⁵ Heribert Horst, *Die Staatsverwaltung Der Grossseljuquen Und Horazmshahs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964, s.21; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II: Selçuklu Devri Teşkilâtına Dâir Yazılmış Bir Eser Münasebetiyle", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, sa.2-3, Ankara 1964, s. 314-315. Ayrıca bkz., Aydın Taneri, "Divân", *DİA*, c. IX, s. 377; aynı müellif, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. V, sa.8-9, Ankara 1967, s. 103-104; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of The Khwarazmshahs*, Karaçi 1978, s. 188.

⁶ Horst, *age.*, s. 31.

Bu makama getirilenlerin söz sanatı ustalarından olması bir tesadüf değildir. Nitekim devlet evrakının yazımında kullanılan sanatsal üslubu incelediğimizde Divân-ı İnşâ'dan çıkan evrakın sadece içeriğinin değil ifade tarzının da ne büyük bir önem taşıdığını ve devletin bu yolla da en üst seviyede temsil edilmeye çalışıldığını görebiliriz.

Hârezmşahlar Devleti'nin en meşhur Sahib-i Divân-ı İnşâ'sı şüphesiz Reşidüddin Vatvât'tır. O, Arapça ve Farsça'ya hakimdi ve her iki dili de ustalıklı kullandığını kendisinden "Züllisaneyn" diye bahsetmesinden anlayabiliyoruz⁷. Reşidüddin Vatvât, Hârezmşahlar Devleti'nin kuruluş döneminin şahidi olduğu gibi, numuneleri günümüze ulaşan devlet evrakının da yazarıdır. Bu evrak arasında fetihnâmeler, tayin menşurları, fermanlar, çeşitli sebeplerle gönderilen diplomatik nâmeler, cevapnâme, sevgendnâme, müsaadenâme, tehniyet ve taziyenâme gibi evrak türlerini sayabiliriz⁸. Hârezmşahlar'dan günümüze ulaşan en önemli evraklardan biri olan "Cend Fetihnâmesi" de Reşidüddin Vatvât tarafından kaleme alınmıştır⁹. Onun evrak örnekleri ile kaside ve kıt'alarını ekleyerek topladığı münşeat mecmuaların kopyaları yalnızca Hârezmşahlar dönemi için değil aynı zamanda Orta çağ Türk müessesesi tarihinin sürekliliğini takip ve mukayese edebilmek için de çok kıymetlidir.

Reşidüddin Vatvât, Belh şehrinde, tahminen 1088-1094 yılları arasında doğmuş ve 1178 veya 1182 yılında Gürgeç'te ölmüştür. Eğitimine Belh'te başlayan Reşidüddin, daha sonra Gürgeç'e gelerek ilmi faaliyetlerine burada devam etti. Onun, devrin önemli alimlerinden Carullah Zemahşerî (ö. 1144) ile çeşitli tartışmalara girdiğini biliyoruz. Bu fikir münakaşaları dil ve edebiyat sahalarında idi¹⁰.

Vatvât'ın Hârezmşah Atsız'ın hizmetine giriş tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Atsız'ın, Hârezm valiliği görevine gelmeden önce olsa gerektir.¹¹ Reşidüddin Vatvât, Hârezmşah Atsız ve oğlu İlarlan (1156-1172) devrinde Divân-ı İnşâ'nın başında bulunuyordu. Hârezmşah Alaeddin Tekiş tahta çıktığında ise artık iyice yaşlanmıştı. Gene de Tekiş'in cülusunda, bir sedye üzerinde dahi olsa huzura gelerek, devrin seremonilerinde birçok örneğini gördüğümüz üzere yazdığı bir kasideyi okumuş ve böylece Hârezmşah'ı kutlamıştı. Bu törende Vatvât Tekiş'e hitaben:

"Bugün herkes kendi yeteneğine göre ülkeler fetheden padişahın saltanat tahtına cülûsunu kutlama amacıyla risaleler ve kasideler yazmış. Ben de yaşlılığım ve zaafımdan dolayı bu iki beyti yazmakla yetindim" dedi. Sonra da şu mısraları okudu:

"Senin ceddin, zamanı zulümden arındırdı. Babanın adâleti eğrileri düzeltti

Ey saltanat hırkası yakışan kişi! Bakalım şimdi sen ne yapacaksın? Şimdi senin hakimiyet zamanındır"¹².

Reşidüddin Vatvât'ın kaleminden çıkan mektupların toplandığı münşeat mecmuaları devletin evrak numunelerinde dini atıfları inceleyebileceğimiz temel kaynaklardır. Biz, bu çalışmamızda Vatvât'ın münşeatından, *Ebkârü'l-efkâr*, *Arâisü'l-havâtür ve nefâisün nevâdir* ile *Umdatü'l-bülegâ ve uddetü'l-füsahâ*¹³ y'ı kullandık.

Hârezmşahlar devrinin meşhur bir diğer münşî de Muhammed b. Müeyyed el-Bağdadî'dir. Üslubu çok beğenilen el-Bağdadî, yoğun ısrarlar üzerine yazdıklarını toplamıştı. Onun, *et-Tevessül ile't-teressül* adlı münşeatı neşredilmiştir ve konumuz açısından önemli belgeler içerir¹⁴.

El-Bağdadî'nin mecmuası, mukaddime ile başlar ve buna benzeyen iki fasıl ile devam eder. Esas itibarıyla eser üç kısımdan oluşmaktadır. Devrin yazım geleneğine uygun olarak, Mukaddime, Allah ve Peygamber övgüsü içerir. Ardından hükümdar methi yer alır. Eser, Mukaddimeyi takip eden iki fasılda, toplanma amacına uygun olarak Farsça inşâ örnekleri ile çeşitli münşîlerin üsluplarını gösterebilmek amacı ile esere

⁷ Reşidüddin Vatvât, *Arâisü'l-havâtür ve nefâisün-nevâdir*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Nr: 4138, vr. 1b; Kasım Toyserkânî, *Nâmeha-yı Reşidüddin Vatvât*, Tahran 1338, s. 2.

⁸ Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeat Mecmuaları Atebetü'l-ketebe'nin Neşri Münasebetiyle", *AÜDTCFD*, C:VIII'den ayrı basım, s. 581-583.

⁹ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eşâr*, İ.Ü. Kütüphanesi Nu: F 424, vr.31b-34a.

¹⁰ Reşidüddin Vatvât için bkz., M. N. Şahinoğlu, "Vatvât", *İ.A.*, c.XIII, s. 235; Muhammed Avfi, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr., E.G. Browne, *Persian Historical Texts*, vol. IV, London-Leide 1906, c. I, s. 80; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, çev. Necati Lügal, İstanbul 1977, c.I, s. 135; Toyserkânî, *age.*, Mukaddime, s.3-74; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1956, c. I, s. 80-81, c. II, s. 299.

¹¹ Cüveynî, *age.*, s. 255; Şahinoğlu, *agmd*, s. 236.

¹² Cüveynî, *age.*, s. 259; Mir Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hâvendşah Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, Tahran 1339. c. IV, s. 366.

¹³ Reşidüddin Vatvât, *Umdatü'l-bülegâ ve uddetü'l-füsahâ*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Nu: 3302.

¹⁴ Bağdadî, *age.* s. 7, ط.

alınan numunelere yer verir¹⁵. Bu aynı zamanda müellifin, eserini oluşturan inşâ örnekleri ile bir mukayeseye de imkan vererek *et-Teveşül* sahibinin üstün yazım tarzına bir vurgu yapmaktadır.

El-Bağdadî'nin eserinde; divânî menşur, ferman, anlaşma, fetihnâme, uluslararası yazışmalar ve ihvaniyat örnekleri ile rik'alar mevcuttur.

Bu iki münşinin eserleri konumuzu inceleyebilmek için esasında yeterince örneği içlerinde barındırmaktadır. Ancak biz, devletin son döneminde kaleme alınan bir evrakı da değerlendirmeye tabi tutarak resmi belgede dini vurgu hususunun iktidarın kuruluşundan yıkılışına kadar takip ederek sürekliliği gösterebildik. Bu evrak, Nesevî'nin kaleme aldığı "Ahlat Fetihnâmesidir."¹⁶

3. DİNİ VURGU

Hârezşahlar Devleti'ne ait evrak numunelerinde dini vurguya çok sık rastlamaktayız. Şüphesiz bunun sebebi, Hârezşahlar'ın kendisini İslâm iktidarı olarak tanımlaması ve bütün siyasetini bu yolla tatbik ederek açıklamasından ileri gelmektedir. Buna göre; Hârezşahlar, Müslüman bir devlettir¹⁷. Sünni Abbasî Halifesine bağlıdır ve Hanefî'dir. Bu yönleri ile de Büyük Selçuklu Devleti'nin bir devamıdır.

Hârezşahlar, hakimiyetlerinin kaynağını Allah'tan alır. Devlet evrakında bu iddia çeşitli vesileler ile dile getirilmiştir. Örneğin *Ebkârü'l-Efkâr*'da yer alan bir belgede, Allah'ın, Hârezşahlar hakimiyetinin sürmesi için büyük yardımları olduğu, onları koruduğu ve hatta onların iktidarına gösterdiği lütuflar hakkındaki ifadeler özenle kaleme alınarak bu ihسانların "yazıya geçirilemeyecek kadar çok miktarda" olduğunun altı çizilerek bunun "hayallerde bile tasvirinin mümkün olamayacağı"¹⁸ bildirilmektedir. Bu şekilde, hükümdar olma yetkisini doğrudan Tanrı'dan alan Hârezşahlar, devletlerinin idaresi için attıkları her adımda da Tanrı'nın yardımını sağlamaktadır.¹⁹ Onlar Müslümanlar'ın hamisi idi ve "zulüm karşısında müracaat edilecek mevkii" onların "bargâh"ıydı²⁰. Ayrıca onlar "Zillullah-i fi'l-arz" unvanlarından dolayı yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak yetki ve sorumluluk sahibiydiler.²¹ Hârezşahlar'ın kullandıkları unvan ve lakaplardaki dini vurgu da evraklarımızda kaydolunmuştur. Bunlar arasında "Tâcü'd-dünya ve'd-din", "Ebü'l-feth"²², "Alâeddünya ve'd-din, Kutbü'l-İslâm ve'l-Müslimîn"²³ gösterilebilir.

Hükümdarda bulunması gereken özelliklerin başında da "Allah korkusuyla hareket etmesi" ve "İslâm'ı işin başı tutması"²⁴ gelmektedir.

Arâisül-'havatur'ın Farsça olarak kaleme alınan ikinci mektubu Atsız'ın, Sultan Sencer'e gönderdiği nâmedir. Atsız, bağlı olduğu sultana, kendisi hakkındaki emrinin ne olduğunu sorduğu bu mektupta dini atıflar mevcuttur. Nitekim Atsız, Sultan Sencer'e hitaben: "Hüdavend-i Alem, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir (Zillullah-i fi'l-arz) ve peygamber naibidir. Bugün tedbir-i nizamın, tedbir-i ahkâmın ve İslâm'ın koruyucusudur"²⁵ demektedir. Bu dini vurgu, Sultan Sencer'i övmek için olduğu gibi devrin resmi evrak yazım tarzını göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Ayrıca dönemin anlayışını da açıklar. Hükümdarın ifade ettiği anlamı ortaya koyar. Bu evrakta Sencer için kullanılan bu sıfat ve ifadeler bir süre sonra Hârezşahlar'ı anlatmak için devlet evrakında aynı şekilde yer bulacaktır. Bu da bize devrin hakim övgüsünün dini vurgu ile yapıldığını açıkça gösterdiği gibi daha önemli olanı devletin resmiyetini ilanır. Hârezşah Atsız'ın, bahsi geçen bu mektubunda Sultan Sencer'in esareti ve kurtuluşu da dini bir bakış açısına dayandırılarak son derece zarif bir üslupla ifade edilmektedir. Mektupta; "...Halk sizin sayenizde çok mutlu, neşeli ve zevk içinde yaşamaktadır. Halk güvence ve emniyet içerisinde. Öyle ki, halk zenginleşerek, zenginliğin sarhoşluğunu yaşamaktadır. Ve artık öyle sanmaya başladılar ki, dünya kendiliğinden böyledir. Ve hep böyle sürecek, hiç değişmeyecektir. Tüm asayişin, huzurun ve nimetlerin sebebinin sizin adaletiniz olduğunu unuttular...Böyle olduğu için Ulu Tanrı padişahı bir müddet tebaasından ayırdı...Böylece tebaa, başlarına nelerin gelebileceğini gördüler. Müsibetlere, zorluklara

¹⁵ Bağdadî, *age.*, s.13-131.

¹⁶ Fetihnâme metni için bkz. Cüveynî, *age.*, s.

¹⁷ Reşidüddin Vatvât, *Arâisü'l-havâtur*, vr.18b

¹⁸ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-Efkâr*, vr. 31b-32a.

¹⁹ *Ebkârü'l-Efkâr*, aynı yer; Toyserkânî, *age.*, İkinci Bölüm, s. 71.

²⁰ Reşidüddin Vatvât, *Arâisü'l-havâtur*, vr.63b-64a.

²¹ Şihabüddin Muhammed en- Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mingburnî*, Nşr: Mücteba Minovi, Tahrân 1344, s. 215.

²² Reşidüddin Vatvât, *Umdetü'l-büleğa*, vr. 28a-28b.

²³ Reşidüddin Vatvât, *Umdetü'l-büleğa*, vr. 1b. Ayrıca bkz. Meryem Gürbüz, *Harizşahlar Devlet Teşkilatı - Ekonomi - Kültür*, İstanbul 2014, s.66-73.

²⁴ Gürbüz, *age.*, s. 60.

²⁵ Reşidüddin Vatvât, *Arâisü'l-havâtur*, vr. 41b-43b, Toyserkânî, *age.*, s. 6-7.

düşerek anladılar ki, tüm o mutluluğun ve asayişin, huzurun kaynağı sizin zat-ı mübareğinzdir...Dolayısıyla Tanrı merhamet buyurdu, bir lütufta bulundu ve Hüdavend-i Alem'i ülkesine, sarayına getirdi. Ve Allahü Teâlâ, ülkenin her köşesine onun adaletinin nuru ve merhametiyle yeni bir renk kattı"²⁶

Bağdadî'nin *et-Teveessül ile't-teressül* adlı eserinde yer alan bir vezir tayin menşurunda da dini vurgu vardır. Sultan Alâeddin Tekiş Han devrine ait olan bu belge, "Vüzera-i Büzürg" namına düzenlenmiştir. Vesikada vezirin görev ve sorumlulukları açıklanırken şöyle denilmektedir: "şehirler ve kullarının mesalihini korumak, salah ve fesat sınırlarını korumak ve mülk-ü milletin işlerini üstlenmek, din ve devletin düzeninin ayakta durması, yeryüzü üzerinde merhametin yayılıp, kötülüğün giderilmesi ve zayıflar ile emir altında çalışanların himaye edilmesi, padişahlık işinin kanunlarındanır". Bu işlerin yapılması, ilkelerin sağlanması da çeşitli görevleri kendisinde toplayan vezir eliyle mümkün olabilir.²⁷

Bu belge, müessesede dini vurguyu görebilmemiz bakımından son derece önemlidir. Nitekim, Hârezmşahlar idari teşkilatına göre vezir, devletin en üst düzey memurudur. Hükümdarın vekilidir, yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahiptir²⁸.

Bahsi geçen belgede ideal bir vezir tanımı da verilmektedir. Bu tanıma, vezirde bulunması gereken özellikler eklenmiştir. Bu nitelikler, "zeka, muhabbet, şefkat, dostluk, güzel ahlak" şeklinde sayıldıktan sonra onun Sultanın temsilcisi olduğu hatırlatılarak, "Müslümanların işleri ile ilgilenmesi ve bunu yaparken de Allah'ın yardımı ve onayıyla aklını kullanması" tembihlenmektedir. Çünkü vezir düğümleri açabilecek yüce bir makamın sahibidir²⁹.

Devlet, vezirine büyük sorumluluklar yüklediği gibi ona verdiği önemi de gösterir. Nitekim, Sultan Alâeddin Tekiş'in veziri Şemseddin Mes'ud b. Ali el-Herevî, 1200 yılında bir Batınî fedaisi tarafından atına bineceği sırada hançerlendi. Sultan Tekiş, öldürülen vezirin oğlunu babasının makamına getirerek Batınilere karşı siyasetini gösterdiği gibi onların, üzerine bir ordu da gönderdi³⁰ bu aynı zamanda dini vurgu da içerir. Bâtınîlik, Selçuklular da olduğu gibi Hârezmşahlar zamanında da düşman kabul edildi. Devlet bu fikir ve buna bağlı eylemleri reddederek, onunla savaştı. Örneğin, Sultan Tekiş hasta olmasına rağmen, doktorlarının istirahat etmesi tavsiyelerine dinlemedi ve hayatının son seferine Bâtınileri cezalandırmak üzere çıktı.³¹

Hârezmşahlar devlet evrakında dini vurguyu açıkça görebileceğimiz ve sürekliliğini takip edebileceğimiz belge türü fetihnâmelerdir. Bilindiği üzere, fetihnâmeler, zaferlerin ilan metinleridir ve bu amaçlarına uygun olarak son derece gösterişli ifadeler ile kaleme alınırlardı³².

Hârezmşahlar zamanından günümüze ulaşan en meşhur fetihnâmeler Cend ve Ahlat için hazırlananlardır. İçerik olarak benzerlik gösteren bu evrakın mahiyet farklılıkları da vardır.

"Cend Fetihnâme"si³³, Reşidüddin Vatvât tarafından kaleme alınmıştır. İfade ve üslup olarak çalıştığımız döngemin güzide ve muhteşem bir örneğidir. Belgenin hitabı komşu devletlerdir. Fetihnâme 1145 tarihlidir. Belgedeki dini vurgu bize son derece önemli bilgiler verir. Buna göre öncelikle dini vurgu fetih ve fethedilen bölgenin tanımı hakkındadır. Belgeye göre; Cend, "sugur-u İslâm" dır³⁴. Yani, İslâm dünyasının kuzey sınırındır ve Müslümanlar için mühim bir mevzidir. Burada kastedilen Müslümanlar da Hârezmşahlar merkezine göre tanımlanmaktadır. İslâm sınırı için çok büyük tehlike arz eden gayri-Müslimler, Hârezmşah Atsız'ın gayretleri ve askerinin başarısı ile bertaraf edilmiştir. Müslüman ordu kazanmıştır ve İslâm'ın sınırı Hârezmşah sayesinde emniyete alınmıştır. Bu son derece zor bir iştir ve Atsız, Müslümanlar'ı korumak için canla başla mücadele etmiştir. Neticede Cend'i fethederek bu evrak ile zaferini duyurmuştur.³⁵

²⁶ Aynı yer.

²⁷ Bağdadî, *age.*, s. 75-76.

²⁸ Gürbüz, *age.*, s. 97-108.

²⁹ Bağdadî, *age.*, s. 75-78.

³⁰ Seyfeddin Hâcî b. Nizâm el-Akilî, *Âsâru'l-Vüzera*, tas. Mir Celâleddin Huseynî Ermevî, Tahrân 1337, s. 267-268; Cüveynî, *age.*, s. 276; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. J. C. Tomberg, Beyrut 1979, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, XII, s. 134-135.

³¹ Meryem Gürbüz, "Tekiş, Alâeddin", *DİA*, c. XL, s. 365.

³² Hasan Aksoy, "Fetihnâme", *DİA*, c.XII, s. 470.

³³ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-efkâr*, vr.31b-34a.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ Aynı yer.

Hârezmşah Atsız, babası Kutbeddin Muhammed 1128 yılında ölünce, Hârezm valisi oldu. Atsız, bu makamı elde edince, son derece akılcıca bir siyaset takip ederek askeri faaliyetlerini, sahibi olduğu bölgenin kuzeyinde yoğunlaştırdı. Hârezmşahlar idare merkezi Gürgeç'tir. Hârezm olarak tanımlanan bölge ise Aral Gölü'nün güneyinde, Ceyhun Nehri'nin aşağı mecrasında yer alan coğrafyadır. Atsız'ın kuzey faaliyetlerinden kastettiğimiz alan, devlet evrakına göre "küffar muhitidir"³⁶. Hârezmşah, bu bölgedeki askeri faaliyetleri ile küffarı hedef almıştı. İktidarı için başlangıçta Müslüman idaresindeki bölgeleri hedef almadı. Böylece hem Müslüman çevrenin tepkisini almamaya çalıştı hem de İslâm dünyasında bir meşruiyet kazanmayı hedefledi. Ayrıca çok ihtiyacı olan maddi kaynağı temin edebildiği gibi savaşacak asker sahibi de oldu³⁷.

Onun kuzeydeki faaliyetlerinin hedef bölgeleri Üstyurt, Mangışlak ve ötesiydi. Bu muhit gayr-i müslim Türkler'in yaşadığı yerlerdi. Onun fetih faaliyetlerinin çeşitli kazançlarının yanında, İslâm dünyasında takdirde yad edilmek ve bu yolla tanınmanın bir sonucu olarak siyasi bir karşılık ummak olduğunu resmi evraktan anlıyoruz. Nitekim, Hârezmşah Atsız'ın, Abbasi Halifesi Muktefi Liemrillah (1136-1160)'a yolladığı nâmelerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır.³⁸ Hârezmşah Atsız, bu mektuplarda, tamamıyla dini bir vurgu yaparak, iktidarının meşruiyetinin İslâm Halifesi tarafından tasdikini beklemişti. Oysa bu evrakın düzenlendiği tarihlerde o, Büyük Selçuklu Devleti'nin Hârezm valisiydi. Ancak düzenlediği evrak, müstakil bir hakimin ifadesi hüviyetini taşımaktadır. Atsız, Halifeye gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "*Huzurunuzda gelmekteki en büyük engel de bu kulun topraklarının kafir Türkler'in ülkesine sınır olmasıdır. Bu kul da zamanının çoğunu din düşmanları ile savaşmakla geçirip, onları İslâm topraklarından uzak tutmaktadır. Eğer o, buralardan kısa bir süre bile ayrılacak olsa burada oturanların hiçbir koruması kalmayacaktır*".³⁹ Diğer bir mektupta ise; "*Bu kul, Müslümanlar'ın topraklarını korumak için yılda iki defa çeşitli mevsimlerde sefere çıkmaktadır*"⁴⁰ diyordu. Atsız, mektupta babasından bahsederken de onu dini vurgu ile anarak "İslâm'ın hizmetinde çalıştığının"⁴¹ altını çiziyordu.

Fetihnâme türü evrakta dini vurguya bir örnek de Sultan Celâleddin Hârezmşah zamanına aittir. Celâleddin, Anadolu'yu ele geçirme amacıyla Ahlat'ı 1230 yılında zaptetti ve zaferini duyurmak için de bu fetihnâmeyi hazırlattı. Ancak bu belge dini vurgu içermesine rağmen Atsız'ın Cend Fetihnâmesi ile mahiyet olarak bir uygunluk göstermez. Nitekim Ahlat zaten bir Müslüman muhitti. Sultanın şehri kuşatması ve ele geçirmesi sırasında halk çok zarar gördü. Moğollar'a karşı bir kurtarıcı ve umut olarak algılanan Hârezmşah'ın bu hareketi tenkit edilmesine sebep oldu. Ahlat Fetihnâme'sinde dini vurgu, zaptın gerekçelerini ortaya koymaya çalıştığı gibi Celâleddin Hârezmşah'ın haklılığını ve yaptığının meşruiyetini de ortaya koyma amacını taşımaktadır. Buna göre; Allah'a şükür ve övgüyle başlayan belgede, defalarca uyarılan ve itaate davet edilen Ahlatlılar'ın, Sultanın gücüne karşı durdukları ifade edilir. Oysa onlardan beklenen "tövbe ederek, aman dilemeleridir"⁴². Belgeye göre sultan uzun süre onların itaatini beklemiş ancak, "Allah'ım benim doğru yolu bilmeyen kavmimi hidayete erıştır" duası edilmemiştir⁴³. Neticede Sultan, şehri zapt ederek yağma etmişti. Bu durum da fetihnâmede Hârezmşah'ın, merhamet yolunu seçerek "canlarını bağışladığı"⁴⁴ şeklinde ifade edilmektedir.

Hârezmşahlar devlet evrakında dini vurgu, buraya kadar verdiğimiz örnekler ile sınırlı değildir. Devletin kaleminden çıkan her vesikada bu vurgu pek tabii olarak vardır. Örneğin bir istafâ menşurunda, makama tayin olunan kişinin görevi ve sahip olması gereken özellikleri sıralanırken ondan beklenenin doğruluk, dürüstlük ve dindarlık olduğu temel şart olarak belirtilir.⁴⁵ Bu evrak da Reşidüddin Vatvât'ın münşî olduğu döneme aittir. Vesikadan anladığımız kadarıyla, devlet, zaten bu özellikleri haiz bir kişiyim bu vazifeye tayin eder. Çünkü bütün memuriyetler gibi bu mansıp sahibi de hükümdarın lütfu sayesinde ve onun temsilcisi olarak bu göreve getirilmiştir.

Divan-ı İshrâf ile ilgili eyalet teşkilatına dair bir belgede de makama atanan kişinin "dini inancının kuvvetli" olmasına vurgu vardır.⁴⁶ Belgeye göre bu bir sonuçtur. Nitekim, evraka göre bu makam çok

³⁶ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-efkâr*, vr.31b-34a.

³⁷ Kafesoğlu, *age.*, s. 45-47.

³⁸ Heribert Horst, "Arabische Briefe der Horazmsahs an den Kalifenhof aus der Feder des Rasidad-Din Watwat", *ZDMG*, c.CXVI, 1966.

³⁹ Horst, *agm.*, s. 34.

⁴⁰ Horst, *agm.*, s. 35 ayrıca bkz. *agm.*, s. 36,37.

⁴¹ Horst, *agm.*, s. 30.

⁴² Cüveynî, *age.*, s. 367-368.

⁴³ Cüveynî, *age.*, aynı yer.

⁴⁴ Cüveynî, *age.*, s. 369.

⁴⁵ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-efkâr*, vr., 37a-39a; Köymen, *agm.*, s. 582.

⁴⁶ Bağdadî, *age.*, s. 119-122.

yücedir ve atanan kişi de devletin beklediği uygun vasıflara sahiptir. Bu özellikler; “güvenilirlik”, “emanetdarlık”, ve “dindarlık”tır.⁴⁷ Bu nitelikleri haiz memurdan beklenen ise; “işlerin yönetimi”, ihmal göstermemek” ve “divan emvalini koruyarak artırmak için azami çabayı göstermek”⁴⁸ olarak sıralanabilir.

Dini vurgular, Hârezmşahlar şehzâdelerine tahsis edilen iktâ tevcihine dair menşurlarda da kendini gösterir. Örneğin, vali unvanını taşıyan Hârezmşah İlarıslan’ın büyük oğlu Tekiş’e, Cend vilayeti iktâ edilmişti⁴⁹. Belgeden anladığımız kadarıyla bu İslâm sınır bölgesinin Müslüman valisine herkes itaat etmekle yükümlüydü. O bölgenin en üst seviyedeki resmi idarecisi de iktâ sahibi şehzâdeydi. Cend valisi, hem bu İslâm hudut bölgesini küffara karşı korumakla hem de daha başlangıçtan itibaren bir devlet politikası olarak takip edilen daha kuzey bölgelere sefer yapmakla vazifeliydi.

Sultan Alâeddin Tekiş, Nesâ eyaletini İzzeddin Togaşah b. Müeyyed’e iktâ etti. Bağdadî’nin eserinde yer alan bu belge⁵⁰ hem Hârezmşahlar devlet müessesesinde idari iktalar hakkında bilgiler verir hem de konumuz açısından evraktaki dini vurguyu gösterir. Belgeye göre, bu iktânın verilmesi “bağlılığın ispatına karşı gösterilen bir lütuftur”⁵¹. Belgede iktâ sahibine İslâm kuralları üzerine bölgeyi idare etmesi açıkça emrolunur. Bu emrin devamında da sahib-i iktâdan “davalardaki problemleri çözmesi, akt sorunlarını gidermesi ve vazifesini icra ederken insafı ve adaletli davranması”⁵² istenir. Evrakta vicdana vurgu yapılarak, Allah korkusu hatırlatılır. Ayrıca iyilik yapması salık verilerek, “takvayı öbür dünya için zahire olarak değerlendirmesi” ve “nefsani arzulara kapılmayarak Allah’tan korkması” nasihat edilmektedir.⁵³

Hârezmşahlar devri belgeleri arasında pek tabii olarak, en fazla dini vurdu Kadılıkudat ve hatip tayin menşurlarında görülmektedir. Örneğin, *Ebkârü’l-Efkâr*’da yer alan “Hârezm Kadılığı Menşuru”⁵⁴’nda önce tayin olunan kişinin göreve uygunluğunu göstermek için bolca övgü vardır. Atanan kişinin tayin olduğu bildirildikten sonra belgede ondan yapması istenenler vurgulanır. Makamın yüceliği, “din ve şeriat işlerinin büyüklerinden” olduğu ifadesi ile belirtilir. Makama getirilende bulunması istenen temel özelliklerin başında takva sahibi olması gerektiği kaydedilmektedir. Bununla birlikte O, Kur’ân’a iktida’ etmeli ve onu kılavuz olarak görmelidir. Vereceği kararları âyetlere dayandırmalı, Hz. Peygamber’in hadisleri ile sahabe uygulamalarını daima göz önünde bulundurmalıdır. Kadılara hitaben de evrakta, “mescit ve medrese işlerinin ihmal edilmemesi”⁵⁵ emredilmektedir. Bir Kadılıkudât tayin menşurunda da yargılamaların yapılma esası şu şekilde açıklanmaktadır: “İnsanlar arasında hüküm verdiğinizde adaletle hükmediniz”⁵⁶.

Bilindiği üzere fetvalar da dini içerikli belgeler arasındadır. Kadıların verdiği fetvaların hükümdarın siyasetine yardımcı olduğunu biliyoruz. Örneğin Reşidüddin Vatvât’ın kaleminden çıkan bir mektupta Hârezmşah Atsız, Halife Muktefi Liemrillah’a, Sultan Sencer’i şikayet ederken şöyle diyordu: “...Bunun üzerine bu kul da kadıları ve fakihleri toplayarak onlardan bu düşmanla savaşmanın şer’i olup olmadığına dair bir fetva istedi. Onlar da hep bir ağızdan onu yenmenin Allah tarafından mükafatlandırılacağını söylediler”⁵⁷. Aynı mektupta bu içeriğe dayanak olarak Sencer’in Hârezm’e gelirken Müslüman ahaliyi öldürerek birçok yeri yakıp yıktığı iddiası yer almaktadır. Hârezmşah bu yolla, Halifeye haklı tarafın kendisi olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Bu örnekten, fetvanın iktidarın istediği içeriğe göre hazırlandığı anlamı çıkması doğrudur ancak bunun her zaman da fiiliyatta geçerli olduğu söylenemez. Nitekim, Sultan Alâeddin Muhammed, ilişkilerin bozuk olduğu Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah (1180-1225) ile mücadelesinde, halifenin hakkı olmayan bir makamı işgal ettiği ve esasında İslâm dünyasının bu en itibarlı mevkiinin gasıp Abbasoğulları’nın değil Ali Evlâdı’nın hakkı olduğuna dair devrin alimlerinden fetvalar aldı. Bu fetvalar halifeyi, günlerini İslâm’a hizmetle geçiren sultanın kuyusunu kazmakla suçluyordu. Muhammed Hârezmşah, Halifenin adını bu dayanakla hutbelerden çıkarmaya çalıştıysa da ülkesinin genelinde bunu uygulamayı başaramadı⁵⁸.

⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁸ Aynı yer.

⁴⁹ Bağdadî, *age.*, s. 13-29.

⁵⁰ Bağdadî, *age.*, s. 30-38.

⁵¹ Bağdadî, *age.*, s. 31.

⁵² Bağdadî, *age.*, s. 32.

⁵³ Bağdadî, *age.*, s.32-33.

⁵⁴ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü’l-Efkâr*, vr. 34a-37a; Toyserkâni, *age.*, s. 74-77.

⁵⁵ Aynı yer.

⁵⁶ Belgede, En-Nisâ, 4/58 âyetinin göz önünden ayrılmasına vurgu yapılır. Bkz. Bağdadî, *age.*, s. 53.

⁵⁷ Horst, *agm.*, ZSMG, s. 32.

⁵⁸ Cüveynî, *age.*, s. 330-331; İbnü’l-Esîr, *age.*, c. XII, s. 270; Nesevî, *age.*, s. 200.

4. SONUÇ

Hârezmşahlar'dan günümüze ulaşan devlet evrakı numunelerinde çeşitli sebepler ile dini vurgular yer almıştır. Bunları; iddia etmek, açıklamak, meşruiyeti göstermek, Müslüman halkı iyi yönetmek için doğru olanı yaptığını anlatmak, iktidar sahibinin dine uygun davrandığını belirtmek, resmîyeti ifade etmek, memuruna işlerin nasıl yürütüleceğini hatırlatıp vicdanlı davranmasını emretmek ve hükümdarın kaynağını Allah'tan aldığı hükmetme görevini layığıyla yerine getirdiğini gözler önüne sermek olarak sıralayabiliriz.

Hârezmşahlar devrine ait belge örneklerinde dini vurguyu hemen her tür evrakta görebiliriz. Tayin menşurları, fetihnâmeler, başka ülkelere gönderilen nâmeler ve cevapnâmeler bu cümledendir. Devlet evrakında yer alan dini vurgular, Hârezmşahlar iktidarının Allah'ın yardımı ve lütfu sayesinde idare etme yetkisini elinde tuttuğu ve Müslümanlar'ın sorunlarını çözerek, onları en iyi biçimde yönetecekleri temeli etrafında şekillenir. Kendilerini İslâm devleti olarak tanımlayan Hârezmşahlar, küffara karşı verdikleri mücadeleleri ve İslâm adına yaptıkları işleri evraklarında ön plana çıkarırlar. Bu aynı zamanda iktidarlarının meşruiyetini dayandırdıkları temellerden biridir. Ayrıca, Hârezm hükümdarları kendilerini “Allah'ın yer yüzündeki gölgesi” olarak tanımlar ve Müslümanlar'ın koruyucusu olduklarını iddia ederler. Tayin ettikleri memurlardan da İslâm'ın kurallarına uymalarını öncelikli olarak beklerler. Belge örneklerinde bu vurguya sık sık rastlarız. Göreve getirilen memura bir de ahiret hayatı hatırlatılır ve orada hesabını veremeyeceği işler yapmaması salık verilir. Çünkü devletin memurları görev yaptıkları yerde, hükümdarı temsil etmektedir.

Evraktaki dini vurgular, günümüz tarihçisinin dönemi daha iyi anlamasına yardım edebilir. Yönetim mantığını gösterebilir. Bu yolla da bir bakış açısı kazandırarak, Ortaçağ Müslüman Türk devletleri tarihini daha gerçekçi değerlendirmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

AKILÎ, Seyfeddîn Hâcî b. Nizâm, *Âsâru'l-Vüzerâ*, tas. Mîr Celâleddîn Huseynî Ermevî, Tahrân 1337.

AKSOY, Hasan, “Fetihnâme”, *DİA*, c. XII.

AVFÎ, Muhammed, *Lübâbü'l el-bâb*, c. I., nşr: E.G. Browne, Persian Historical Text, vol. IV, London-Leide 1906.

AZİZ, Ghulam Rabbani, *A Short History of The Khwarazmshahs*, Karaçi 1978

BAĞDADÎ, Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed, *et-Tevessül ile't-teressül*, Nşr: Ahmed Behmenyar, Tahran 1315.

BOSWORTH, C.E., “Khwarazm”, *E.I.*, New Edition, C:IV.

BÜNYATOV, Ziya, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, Çev. Tural Rızayev, İstanbul, 2003.

CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara 1998.

DEVLETŞÂH, *Devletşah Tezkiresi*, C:I-II, Çev: Necati Lugal, İstanbul 1977

FARSIANI Madjid, “Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadaran Hareketi”, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Genel Sosyoloji Kürsüsü, İstanbul 1978

GÜRBÜZ, Meryem: *Harizmşahlar Devlet Teşkilatı - Ekonomi – Kültür*, İstanbul, 2014.

GÜRBÜZ, Meryem: “Tekiş, Alâeddin”, *DİA*, c. XL.

HORST, Heribert, *Die Staatsver Waltung Der Grosselguen Und Horazmshahs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964.

HORST, Heribert, “Arabische Briefe der Horazmsahs an den Kalifenhof aus der Feder des Rasidad-Din Watwat”, *ZDMG*, c.CXVI, 1966.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara, 1992.

KÖYMEN, Mehmed Altay, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair AraştırmalarI.: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine AitMünşeât Mecmûaları Atebetü'l-ketebe'ninNeşri Münasebetiyle”, *AÜDTCFD*, C:VIII'den ayrı basım.

KÖYMEN, Mehmed Altay, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II: Selçuklu Devri Teşkilâtına Dâir

- Yazılmış Bir Eser Münasebetiyle”, *TAD*, c. II, sa.2-3, Ankara 1964.
- MÎRHÂND, Mîr Muhammed b Seyyid Burhâneddin Hâvendşah: *Ravzatü's-safâ*, Tahran 1339.
- MURPHEY, Rhoads: “Khwarazm”, *Encyclopedia of Asian History*, c. II.
- NESEVÎ Şîhabüddin Muhammed, *Sîret-i Celâleddin Mingburnî*, Nşr: Mücteba Minovi, Tahran 1344.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim: “Hârizm”, *DİA.*, C: XVI.
- STRANGE, G. Le., *The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, London 1966.
- ŞAHİNOĞLU, M. N., “Vatvât”, *İA.*, c. XIII.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985.
- TANERİ, Aydın, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977.
- TANERİ, Aydın, “Selçuklu-Osmanlı Çizgisinde Harezmi Vezaretini”, *TED*, C:VII-VIII, İstanbul 1977.
- TANERİ, Aydın, “Dîvân”, *DİA.*, c. IX.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Hârizm”, *İA.*, C:VI.
- TOYSERKÂNÎ, Kasım Toyserkânî, *Nâmeha-yı Reşidüddin Vatvât*, Tahran 1338.
- VATVÂT, Reşidüddin, *Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Nu: 4138.
- VATVÂT, Reşidüddin, *Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eşâr*, İ.Ü. Kütüphânesi Nu: F 424.
- VATVÂT, Reşidüddin, *Umdetü'l-büleğâ ve uddetü'l-füsehâ*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Nu: 3302.